

SÁROSPATAKI MÁTÉ

**DENDROLÓGIAI KERTEK
A 19. SZÁZADI
MAGYARORSZÁGI KERTÉPÍTÉSZETBEN**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

BUDAPEST, 2014

**A doktori iskola
megnevezése:** **Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola**

tudományága: **Agrár-műszaki**

vezetője: **Csemez Attila, DSc
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti
Kar, Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék**

Témavezető: **Fekete Albert, PhD
tanszékvezető, egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti
Kar, Kertművészeti és Kerttechnikai Tanszék**

A jelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés nyilvános vitára bocsátható.

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, KITŰZÖTT CÉLOK

Doktori értekezésem azokkal a döntően 19. században keletkezett magyar tájképi kertekkel foglalkozik, amelyekben a külhonos fafajok esztétikai és térkompozíciós szerepe meghatározó a kerti látványban, térélményben. Fenti kertek tudatos megkülönböztetésére a 20. századtól kezdődően vannak példák, azonban napjainkig a fogalmak teljes keveredése tapasztalható. Disszertációm egyik célja, hogy a szóban forgó kertek egyértelmű meghatározását tájépítészeti megközelítésből tisztázzam.

A dendrológiai kertek átfogó vizsgálatára eddig még nem volt példa. A téma aktualitását támasztja alá az, hogy a 19. században ültetett egzóta fafajok többsége mára elérte élete végső stádiumát, ezért a dendrológiai kertek növényanyagának és azok térszerkezeti jellemzőinek, elrendezési módjainak vizsgálatára napjainkban nyílik az utolsó lehetőség. A kertek minél szélesebb körű kerttörténeti és helyszíni (terepi) feltárásával, valamint a kerti térkompozíciót meghatározó fafajok összegyűjtésével pótoltam tehát a fenti kertépítészeti ismereti hiányt.

A KUTATÁS FORRÁSAI ÉS MÓDSZEREI

A disszertáció három nagyobb részből tevődik össze: megnevezések/fogalmak tisztázása, kerttörténeti kutatás, helyszíni bejárások.

Az első rész a témával kapcsolatos fogalmakat vettem sorra példákat hozva korabeli és a 20-21. századi említésekre, illetve azok értelmezésére. A fogalmak tisztázását a felkutatott tájépítészeti szempontok alapján alkottam meg.

A dolgozat második egysége a kerttörténeti kutatás. Kevés korabeli leírás áll rendelkezésre a magyarországi kertekről, és ezen felül a szakmai kertleírások szinte teljesen hiányoznak. Ennek következtében az említésre méltó külhonos növényanyagot felhasználó tájképi kertek összeírása meglehetősen nehéz feladat. Ez a fejezet átfogó kutatási eredményt mutat be, amely során összegyűjtöttem a magyar dendrológiai kertekkel kapcsolatos ismeretanyagot elsődleges vagy másodlagos források, irodalmak segítségével. Vizsgáltam a tájképi kertekben alkalmazott egzóta fajok legkorábbi megjelenését és elterjedését, valamint összegyűjtöttem az említett különleges fajok bemutató korabeli kerteket, azaz a dendrológiai kerteket.

A disszertáció harmadik része a ma is meglévő dendrológiai kertek helyszíni bejárásainak tapasztalatait és eredményeit közli. A helyszíni bejárások alkalmával 130 magyarországi és 47 erdélyi kertet

vizsgáltam a jellemző külhonos fajok, s azok térkompozíciós elhelyezkedése szerint, ma is létező dendrológiai kertek után kutatva. Összevettem a kerttörténeti kutatások és a helyszíni bejárások eredményeit. A még meglévő dendrológiai kertek elemzése során vizsgáltam a kertek és a bennük található jellemző külhonos fajok országos és megyei eloszlását.

EREDMÉNYEK

Definiáltam a dendrológiai kert fogalmat egyértelműen megkülönböztetve azt az arborétumoktól.

Kerttörténeti kutatásaimmal kimutattam, hogy a hazánkban előszeretettel alkalmazott egzóta fajok döntő többsége a 18. és a 19. század fordulóján a tehetősebb és tájékozottabb főurak számára elérhető volt, parkjaikban gyakran alkalmazták is őket. Összegyűjtöttem azokat az áttekintett forrásokban és irodalmakban talált tájképi kerteket, amelyek kapcsán értékes, külhonos fajokról tudósítottak a szerzők.

A kerttörténeti kutatások alapján meghatározott dendrológiai kertek után terepkutatások segítségével feltártam a napjainkban is létező dendrológiai kerteket és meghatároztam azok számát. A dendrológiai kertekben vizsgáltam a parkok térkompozícióját meghatározó külhonos fajokot és a helyszíni bejárások

eredményeképpen beazonosítottam a ma is létező dendrológiai kertek legnépszerűbb egzóta fafajait. A külhonos fajok térkompozícióban betöltött szerepét vizsgálva további eredményként könyvelhető el három különböző növényelrendezési típus meghatározása. Végül az egzóta növények térkompozíciós alkalmazásának azon törvényszerűségeit írtam le, amelyeket a kutatott dendrológiai kertekben tapasztaltam.

TÉZISEK

I. *A dendrológiai kert fogalmának meghatározása*

DENDROLÓGIAI KERT minden olyan kertépítészeti alkotás, amelyben a kerti térkompozíció egyértelműen felfedezhető, és amelyben értékes idős külhonos fajok találhatók. A dendrológiai kertek jellemzője továbbá, hogy a tájképi kertek korszakában keletkeztek, következésképp azok karakterét, térbeli és formai kialakítását, kertépítészeti jegyeit mutatják. A dendrológiai kertek létesítési ideje behatárolt és lezárult.

A dendrológiai kertek legfőbb jellemzői:

- létrehozásuk időszaka a magyarországi tájképi kertek időszakával esik egybe, s a 18. század legvégétől egészen a 19. század végéig tart;
- nem képeznek stílustörténeti korszakot;
- minden esetben a tájképi kertekre jellemző formai és esztétikai jegyeket hordozzák;

- egzóta fafajaik, fás taxonjaik (ide értve a külföldön leírt hazánkban honos faj alatti taxonokat és fajtákat is) a kert karakterét, térélményét egyértelműen meghatározzák, ezáltal a döntően honos fajokat használó tájképi kertek megjelenéséhez képest nemcsak a fajok színbeli és formai változatosságban, de erős idegen-táji hangulatot idéző hatásaiban is eltérnek, így a honos társulásokhoz képest más kerti képet, látványt mutatnak.

A dendrológiai kertek 19. századi értéke a ritka növényfajokban nyilvánult meg. Napjainkban elsősorban az akkor kiültetett, máig megmaradt, élő, fás szárú taxonok magas (idős) korában és kifejlett habitusában határozható meg a dendrológiai érték. Ezek a fenti dendrológiai értékek azonban, mint a kerti térkompozíció alapelemei, minden esetben egy átfogó, átgondolt koncepció és tervezési elv (tájképi kerti formálás) mentén kerültek elhelyezésre a pihenést, szórakozást és a mindennapi társadalmi élet színtereit képző parkokban.

Az arborétumoktól a tájképi kialakítás és az elsődleges formai és esztétikai elvek alkalmazása mentén választható el a dendrológiai kert.

A dendrológiai kertek, mint kerttörténeti értékek is meghatározóak. Definiálásuk azért is szükséges, mert számos esetben a történeti tájképi kerteket – idős, értékes – növényállományuk miatt védjük és megfeledezünk arról, hogy az értékes növények egy kert kompozíciós elemeit, annak szerves részét képezik, azaz csakis együttesen, egymást

kiegészítve értelmezhető tájépítészeti szempontból. (Vö. „Erdőtörvény”, arborétum-lista, amelyben azonos kategóriába kerülnek a nem történeti fás közparkok és az értékes növényállományú történeti kertek.)

A dendrológiai kertek a tájképi kertek magyarországi korszakát (kis eltéréssel) teljesen lefedik. Kutatásaim egyértelműen rámutatnak arra, hogy az egzóta növények alkalmazása már a 18. és a 19. század fordulóján megjelent Magyarországon és használták ezeket a korai tájképi kertekben is. A külhonos növények alkalmazása így az egész tájképi idősakra jellemző, mindössze változó intenzitással. Külön stílustörténeti korszakként való említésük éppen ezért nem indokolt. A dendrológiai kertek fafajok szerinti korszakolása nehezen alátámasztható, hiszen az egyes fafajok kerti megjelenésére találhatunk kerttörténeti utalásokat, azonban annak meghatározása, hogy az egyes fafajok meddig fejtették ki „kompozíciós uralmukat” az adott kertben, már meglehetősen körülményes feladat. A fentiek alapján a dendrológiai kerteket a tájképi kertek egyfajta kompozíciós és hangulati fedvényeként, rétegeként értelmezem Magyarországon, amely a tájképi idősokban vagy megjelenik egy kertben vagy nem.

II. *A hajdani magyar dendrológiai kertek minősítése a kerttörténeti kutatások alapján*

Egyedülálló kutatási eredménynek könyvelhető el, hogy összegyűjtöttem (levéltári, irodalmi stb. források alapján) mindazokat a magyar tájképi kerteket, amelyekben külhonos fafajokat használtak a 19. század folyamán.

Kerttörténeti kutatásaim során 158 hajdani magyar dendrológiai kertet tártam fel, amelyek közül 113 kert a jelenlegi országhatárokon belülre esik. A megyei kataszteri térképek és a II. katonai felmérések segítségével összegyűjtöttem a 19. században létezett tájképi kerteket (346 kert). A felmérés eredményeképpen kiderült, hogy a 19. századi dendrológiai kertek és a tájképi kertek aránya hozzávetőleg 1:3 a mai Magyarország területén. Kutatásaim átfogó eredményeként meghatározott dendrológiai kertek mennyisége, illetve aránya a korabeli tájképi kertekhez viszonyítva egyértelműen felhívja a figyelmet arra, hogy a dendrológiai kertek jelentős helyet foglalnak el, mind a magyar kerttörténetben, mind pedig a kastélyparkok kertépítészeti gyakorlatában.

III. *A magyarországi dendrológiai kertek adatbázisának elkészítése* *Elkészítettem a jelenleg is létező magyarországi dendrológiai kertek adatbázisát, és jelentős eredményeket értem el az erdélyi dendrológiai kertek adatbázisának összeállításában is.*

A 130 magyarországi történeti kertben végzett terepkutatások eredményeképpen 75 dendrológiai kertet határoztam meg. Ezekben belül 28 különleges jelentőségű kertet különböztettem meg, amelyek mind tájépítészeti, mind pedig dendrológiai értékeket tekintve kitüntetett figyelmet érdemelnének. A 75 dendrológiai kert közül 10 park súlyosan veszélyeztetett állapotban van. A terepkutatások tapasztalatait, eredményeit, a kertek állapotát, jelenlegi használatát és a kertben megtalálható idős, értékes fafajokat feljegyeztem. A 130 kertről így későbbi kutatásokhoz, kertrekonstrukciókhoz, kertrevitalizációkhoz fontos adatokat rögzítettem, amelyek jelentős mértékben hozzájárulnak a 19. századi dendrológiai kertek és ezáltal a magyarországi tájképi kertek ismereteinek bővítéséhez.

Az erdélyi terepkutatások során 47 kastélyparkot jártam be. Összesen 10 erdélyi dendrológiai kertet határoztam meg a kerttörténeti kutatások és helyszíni bejárások alapján.

IV. Új fogalmak bevezetése

A dendrológiai kertekben előforduló külhonos növények térbeli eloszlásának törvényszerűségére vonatkozó megállapításokat tettem, amelyek egyértelmű megkülönböztetésére új fogalmakat vezettem be.

Terepkutatásaim alapján a beazonosított 75 dendrológiai kerten belül *három fő elrendezési típust* különböztettem meg a külhonos növények kerti térszerkezetben elfoglalt helye szerint:

- a. „*Átmenetes elrendezés*”, amikor az egzóta fafajok a kastélytól távolodva, annak tágabb környezete felé, illetve a környező táj irányában egyre ritkuló térállást mutatnak, s ezeket – a kert határai felé közeledve – fokozatosan a honos fafajok váltják fel. (Pl.: ókígyósi Wenckheim-kastélypark, ladi Hoyos-kastélypark, nágocsi Zichy-kastélypark, somogyvári Széchenyi-kastélypark.)
- b. „*Homogén elrendezés*”, amikor az egzóta fafajok a dendrológiai kertekben, azok teljes területén viszonylag egyenletes eloszlást (konstans sűrűséget) mutatnak. (Pl.: acsádi Szegedy-kastélypark, rátóti Széll-kastélypark, zirci apátsági kert, surdi Zichy-angolpark.)
- c. „*Domináns elrendezés*”, amikor egy-egy egzóta fafaj nagy egyedszámából kifolyólag vezérfajként, vagy legalábbis domináns fafajként a kert karakterét egyértelműen meghatározza, megjelenve a park különböző pontjain, mint vissza-visszatérő elem. (Pl.: hógyészi Apponyi-kastélypark, Margitsziget, pápai Esterházy-kastélypark, zalaszentgróti Batthyány-kastélypark.)

Fenti típusok nem csak a jelenlegi területnagyságra és állapotokra alkalmazhatók. Kerttörténeti kutatásaim szerint – amelyek során az egykori kertek területnagyságát a jelenlegi parkméretekkel összevettem – kiderült, hogy a 75 dendrológiai kertből 63 esetben a kertek nagysága mára sem csökkent. Erre a 63 dendrológiai kertre

vonatkozóan az is megállapítható tehát, hogy az elrendezési típusok a korabeli egzóta fajok kertkompozíciós eloszlását is mutatják, következésképpen kerttervezési változatok is a növénykiültetési koncepció tekintetében.

V. *A külhonos fajok meghatározása és összegyűjtése*

Beazonosítottam és összegyűjtöttem a napjainkban létező, magyarországi dendrológiai kertek térszerkezetét és hangulatát meghatározó legjellemzőbb külhonos fajokat.

A 19. századi tájképi kertekben alkalmazott külhonos fajokról számos információ felkutatható, azonban eddig nem készült olyan felmérés, amelyben a dendrológiai kertek térstruktúrájában és látványában uralkodó egzóta fajokot gyűjti össze és rangsorolja előfordulásuk gyakorisága szerint.

Terepkutatásaim eredményeképpen a magyar dendrológiai kertekben 34 karakteres külhonos fajt találtam. Ezek mindegyike legalább öt különböző kertben volt fellelhető. A 75 dendrológiai kertben 20 faj legalább 20 kertben fordult elő, amelyen belül 13 faj legalább 25 kertben megtalálható.

A 20 legnépszerűbb faj előfordulásuk számának csökkenő sorrendjében: *Platanus x acerifolia* (64), *Aesculus hippocastanum* (45), *Ginkgo biloba* (41), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (41), *Pinus nigra* (39), *Liriodendron tulipifera* (37), *Sophora japonica* (33), *Abies spp.*

(31), *Juglans nigra* (31), *Quercus robur f. fastigiata* (30), *Magnolia spp.* (28), *Quercus rubra* (27), *Sequoiadendron giganteum* (26), *Gymnocladus dioicus* (24), *Gleditsia spp.* (23), *Catalpa bignonioides* (23), *Taxodium distichum* (22), *Pinus strobus* (20), *Pinus sylvestris* (20), *Pseudotsuga menziesii* (20).

VI. *A hazai dendrológiai kertek napjainkban érvényesülő növénykompozíciós jellegzetességeinek, törvényszerűségeinek feltárása*

A terepkutatásaim alapján összesen tíz, az egzóta fajok kerti térkompozícióban betöltött szerepével kapcsolatos megfigyelési eredményt írtam le:

- a. *Platanus x acerifolia*: elrendezésének négy típusát lehetett megkülönböztetni a dendrológiai kertekben (fasorként, facsoportokban, szimmetrikus-keretező kiültetésként, szoliterként).
- b. *Ginkgo biloba*: tizenegy esetben megfigyelhető volt a kastélyhoz közeli elhelyezésük (általában a központi pázsított valamelyik szélén az épület felől jól látható módon).
- c. *Fagus sylvatica* 'Atropunicea': míg a kerttörténeti kutatások során mindössze nyolc forrásban talákoztam a vérbükk említésével, addig a helyszíni bejárások alkalmával 41 kertben találtam idős egyedet, amely a taxon – korábban nem ismert – népszerűségére utal.

- d. *Pinus nigra*: jellemzően csoportos elrendezésben figyelhető meg a kerti kompozícióban, azonban szoliterként is előfordul.
- e. *Liriodendron tulipifera*: alkalmazása igen szerteágazó. Megtalálható szoliterként, hármass csoportban, csokros kiültetésben, ritkábban párosával, valamint vissza-visszatérő kertkompozíciós elemként is.
- f. *Quercus robur f. fastigiata*: a kerttörténeti kutatásaimban alig találok vele, azonban a helyszíni bejárások alapján elmondható, hogy az egyik legkarakteresebb lombhullató fafaj, amely nemcsak a jelenlegi országhatáron belüli kertekben, hanem az erdélyi dendrológiai kertekben is nagy számban megtalálható.
- g. *Magnolia spp.*: Összesen 30 dendrológiai kertben találtam cserjét, illetve bokorfa termetű liliumfa-fajt, amelyből 20 esetben ezek a kastély közvetlen közelében helyezkedtek el, egyértelműen alátámasztva a *Magnolia* fajok reprezentációs célú kiültetési szerepét.
- h. *Sequoiadendron giganteum*: különleges habitusa miatt fontos taxon. A harmadik legnépszerűbb fenyőféle, amely a legtöbb esetben szoliterként jelent meg a kertekben.
- i. *Larix decidua*: az épület közelében nem alkalmazták. A dendrológiai kertek térkompozíciójában sokszor tömött lomboszatok, facsoportok oldottabb megjelenését, finom

dekorációját eredményezi, köszönhetően laza, fátyolszerű habitusának.

- j. Csokros kiültetés: a *Liriodendron tulipifera*, a *Platanus x acerifolia* és a *Ginkgo biloba* taxonok esetében találok az ún. csokros kiültetéssel (egy fafaj több egyedének köteg-szerű kiültetése közvetlenül egymás mellé) a dendrológiai kertekben.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ TARTOZÓ SZERZŐI PUBLIKÁCIÓK

FOLYÓIRATCIKKEK

Sárospataki Máté – Szabó Teodóra: Romantikus tájképi kert megújításának növényalkalmazási szempontjai. *4D Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat*. 2008. 11. 50–63.

Csepely-Knorr Luca – Sárospataki Máté: A „Gellérthegyi paradicsom” – a Budai Arborétum felső kertjének építéstörténete a II. világháborúig. *4D Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat*. 2009. 14. 2–25.

Sárospataki Máté: Where Art and Science Meet – Plant collections from the 19th century. *4D Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat*. 2011. 21. 27–39.

Sárospataki Máté: Dendrológiai kertek Magyarországon. *4D Tájépítészeti és kertművészeti folyóirat*. Különszám. 2012. 55–67.

Sárospataki Máté: Role of representative woody plants in the spatial composition of dendrological gardens. *Folia Oecologica*. 2013 (40. évf.) 1. 141–145.

Fekete Albert – Sárospataki Máté: Landscape aesthetic initiatives in the history of the Margaret Island, Budapest. In: Dee, Catherine et al.: *ECLAS 2011 Sheffield, Ethics/Aesthetics*. Sheffield, 2011. 271–272.

KONFERENCIAKIADVÁNY, ONLINE PUBLIKÁCIÓ

Sárospataki Máté: A hazai dendrológiai kertek hatásai és változásai a 19. és a 20. században. In: Fülekgy György (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében: Tájhasználat és tájatalakulás a 18-20. században*. (VIII. Tájéörténeti tudományos konferencia kiadványa. Konferencia helyszíne: Kalocsa.) Gödöllő, 2010. 188–195.

Fekete Albert – Sárospataki Máté: Rehabilitation, maintenance and management of arboretums. *Acta Universitatis Sapientiae Agriculture and Environment*. Suppl. 2011. 166–175. (Online: ISSN 2068-2964)

KONFERENCIA ELŐADÁSOK (ABSTRACT ÉS/VAGY ELŐADÁS)

Fekete Albert – Sárospataki Máté: A Kámoni Arborétum kertépítészeti rehabilitációja. In: Sallay Ágnes et al.: *Lippay János – Ormos Imre – Vas Károly Tudományos Ülésszak előadásainak és posztereinek összefoglalói*. Budapest, 2007. 58–59.

Sárospataki Máté: Types of arboretums from the beginning of the 19th century till now. In: Fabos, Julius Gy. et al.: *Fabos Conference on Landscape and Greenway Planning 2010*. Budapest, 2010. 238–239.